

Eldklerkur útdeilir fé

BÆKUR

SÓLVI
SVEINSSON

Sagnfræði

Jón Steingrímsson og Skaftáreldar

★★★★☆

Eftir Jón Kristin Einarsson.
Sögufélag, 2022. Kilja, 264 bls.,
skýringar, útdráttur á ensku, skrár.

Meginmál bókarinnar skiptist í fimm kafla, Sögulegt samhengi, Fyrstu kollektupeningarnir, Mál Jóns Steingrímssonar, Niðurstöður, Viðauki um Skaftárelda – en þar eru birtar samtímaheimildir um þessa atburði, m.a. Eldrit séra Jóns, bréf og skýrslur. Í formála bókar segir: „Eldklerkurinn Jón hefur lengi skipað stóran sess í sögulegu minni þjóðarinnar en skort hefur rannsóknir sem ekki byggjast

einungis á ritverkum eftir hann sjálfan. Reynt er að bæta úr því hér“ (8). Hér er einkum átt við sjálfsævisögu hans og Eldritið svokallaða.

Jón leitaði til

Thodals stiftamtmanns í vandræðum eftir að Skaftáreldum lauk 1784, fór þá suður í Bessastaði, fékk 60 ríkisdali í persónulegan styrk og tókst á hendur að flytja innsiglaðan pakka með 600 ríkisdöllum til Lýðs Guðmundssonar sýslumanns eystra sem átti að kaupa búpening handa bændum sem misst höfðu búsmala sinn í eldgosinu og meðfylgjandi hallæri (66 o.áfr.). Jón rauf innsiglið og útdeildi hluta af fénu til þurfandi bænda á leið sinni og naut að hluta til fulltingis Sigurðar Ólafssonar klausturhaldara. Lentu þeir allir í skömm fyrir vikið, Jón, Sigurður og Lýður og fékk klerkurinn 5 ríkisdala sekt (106). Það varð líklega kveikjan að ævisögunni. Hún er

Morgunblaðið/Árni Sæberg

Jón Kristinn Ævisaga hans um Jón Steingrímsson er að sögn rýnis „merkisrit um marga hluti.“

skepnufellis varð mönnum einnig að fjórtjóni (47). Lýst er viðbrögðum stjórnvalda vegna eldgossins (51 o.áfr.); ekki felli ég mig við orðið „hungurkreppur“ sem þar eru nefndar (59). Jón sendi skýrslu um ástandið ásamt hreppstjórum til yfirvalda; hún er prentuð í viðauka ásamt ýmsum öðrum heimildum og bjó Már Jónsson þau gögn til prentunar. Í viðauka eru m.a. kaflar úr bréfi séra Jóns þar sem hann nefnir hraunstrauminn sem stöðvaðist við kirkju hans meðan hann embættaði og þjóðsagan þakkar það bænrita prests. „En þá fann ég og fleiri að neyð þrengdi og knúði að biðja. Hér um tala ég ei frekara þar mig snertir þetta í vissan máta nema að gefa guði dýrðina“ (132).

Yfirvöld ætluðu áður nefnda 600 ríkisdali til að koma bændum aftur á réttan kjöl með skepnukaupum. Þessir peningar komu ekki úr söfnuninni í Kaupmannahöfn o.v. eins og skilja má af ævisögu Jóns heldur úr sjóði „tughússins við Arnarhól“ (77), söfnunarféð var aldrei flutt til Íslands (117); eitthvað var þó keypt af timbri í Noregi og sent til landsins (118). Í töflu er glögglega sýnt hverjum

kveikjan að ævisögunni. Hún er varnarrit. Jón birtist okkur þar ekki kannski sem einfaldur sakleysingi en fórnarlamb aðstæðna. Lesanda dylst ekki að karlinn var klár enda hófst hann af sjálfum sér með aðstoð t.d. Ludvigs Harboes o.fl. Hann hefur verið í betra lagi athugull, forvitinn um bæði náttúruvísindi og lækiskonst og var oft leitað til hans í þeim efnum. Hitt er síðan annað mál að eitt og annað í ævisögunni stangast á við ýmsar aðrar heimildir eins og Jón Kristinn rekur á síðum bókarinnar, bréf, kvittanir, skýrslur og kærur (10). Fram kemur að Jón var eini presturinn sem hélt kyrru fyrir á eldasvæðunum (69-70).

Efnt var til söfnunar í Kaupmannahöfn veturinn 1783-84 handa bágstöddum Íslendingum og safnaðist stórfé, það er kollektan sem um ræðir, söfnunarféð, fyrir-mæli voru gefin um að senda skip með vörur og ýmsar hugmyndir víðrafar þá og næstu ár landinu til víðreisnar (11). Aðsti embættismaður landsins, stiftamtmaður, sat á Bessastöðum frá 1770; Jón Kristinn lýsir stjórnkerfi landsins skilmerkilega (34 o.áfr.); e.t.v. hefði mátt eyða meira púðri til að útskýra kamentalismann (37). Thodal stiftamtmaður hafði lítið álit á íslenskum embættismönnum (33-34). Líklega háði það honum að hann þekkti illa til í V-Skaftafellssýslu þar sem neyðin var mest í kjölfar eldanna (39). Fjallað er um eldsumbrotin í hnitmiðuðu máli og dregin fram öll meginatriði þessara hörmunga; kort á bls. 43 er til skýringar en letur á því allt of smátt. Landfarsótt ofan á hungursneyð vegna

Í töflu er glögglega sýnt hverjum Jón afhenti fé af sjóðnum (86-88). Fyrir utan að rjúfa innsiglið lá hann undir ámsæli um að hafa styrkt bændur sem ekki þurftu á aðstoð að halda (113). Thodal var óánægður með framgöngu Lýðs sýslumanns, taldi of litlu fé varið til stuðnings bændum í eldsveitunum (101). Aldrei hafi verið ætlunin að bændur í fellisveitunum fengju reiðufé frá Kaupmannahöfn úthlutað til frjálsrar ráðstöfunar (102) heldur átti að kaupa handa þeim búsmala, t.d. í Múlasýslum (114). Hvenær hafa Íslendingar verið sammála um útdeilingu fjár úr sameiginlegum hirslum? Eitt og annað í ævisögu Jóns stangast á við aðrar heimildir um framgöngu hans (104 o.v.). Jón lætur að því liggja að átökin hafi verið milli sín og dönsku embættismannanna en í raun voru þau milli hans, Lýðs og Sigurðar klausturhaldara annars vegar og stiftsyfirvaldanna hins vegar (116).

Ég hnaut um nokkrar prentvillur (52, 61 línuskipting, 67 neðanmáls, 82) sem er óvenjulegt í riti frá Sögufélagi. Þetta er aðgengi-leg bók sem sýnir glögglega að heimildir geta verið misvísandi og veldur sannarlega hver á heldur. Hér er fjallað mjög skipulega um eldsumbrotin, viðbrögð stjórnvalda og vandræðagang, stjórnskipun landsins lýst og sýnt fram á að Jón gamli var ekki allur þar sem hann er séður. Aðrar samtímaheimildir sýna hann í öðru ljósi en breytir þó ekki því að ævisaga hans er eftir sem áður merkisrit um marga hluti. Fengur er að vandaðri útgáfu á samtímaheimildum í viðauka.